Florin Vasilescu

DIN HRISOAVE: CUVINTELE *HARTURGHIE* ŞI *HĂRTURĂRIE(?)*

În cursul său de *Istoria românilor,* ţinut la Facultatea de Litere din Bucureşti şi publicat în 1891, V.A. Urechia prezintă o seamă de documente care aduc date importante despre istoria sfârşitului de secol XVIII. Aceste documente sunt mărturii despre încercările de modernizare a ţării într-o perioadă de mari dificultăţi politice, iar printre domnitorii care încearcă reglementarea situaţiei edilitare, a regimului vămilor, a taxelor şi impulsionarea economiei se numără şi Alexandru Ipsilanti. Ceea ce ne interesează este hrisovul din august 1776, în care se stipulează construcţia fabricilor de hârtie, a aşa-numitelor *harturghii.* Arătându-se preocupat de importanţa economică a acestora, căci nu se mai dau bani în afara ţării pentru aducerea de hârtie, Alexandru Ipsilanti pare conştient şi de necesitatea culturală a acestei întreprinderi. Alături de Ipsilanti, o seamă de boieri din sfatul ţării semnează documentul pe care V.A. Urechia îl denumeşte „hrisovul harturghiei”[1]:

„Dumnedzeeasca pronie ne-a încredinţat, spre sporirea economiei ţărei aceştia, spre iscusinţa meşteşugurilor şi spre adausul şi bivşugul acestei politii, cumpănind folosul ţărei, ca oricare din neguţătorii s-ar putea lucra aicea în pământul ţărei, să se *protimisească de ceea ce vine de afară,* deci între altele, ce de curând, cu ajutorul lui Dumnedzeu, a început de se lucrează, începându-se şi *harturghi*, adică facere de hârtie, una ce s-a făcut încă din dzilele Domniei sale răposatul Scarlat Ghica V. V., cu toate cele trebuincioase ergalii, la apa Colentinii pe moşia Fundeni a D-lui Biv vel Vist. Dumitraşcu Racoviţă şi alta, care s-a început acum din nou să se facă la apa Leuta pe moşia Batiştei sud Prahova, a schitului Turbaţii, din sud Ilfov.”

În continuarea hrisovului, domnitorul acordă monopolul fabricării de hârtie lui Nicolae şi Iani Lazăr (Lazari), „să nu aibă volnicie altul a mai face harturgii, iară numai aceştia care s-a arătat cu atâta protemie şi râvnă spre podoaba politiei şi ţărei” şi anunţă o serie de facilităţi pentru cei implicaţi în meşteşugul fabricării de hârtie „pentru strângerea cărpiturilor sau la alte trebi ale harturgii, în pace să-şi aibă umbletele lor fără nici o zătigneală de către oricare zapciu, căci cine i-ar supăra de cevaşi, zmintindu-i posluşăniile în care s-a trămis unul, ca acela se va pedepsi de către Domnia mea”[2].

[1] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, Bucureşti, Lito-tipografia Carol Göbel, 1891, vol. I, p. 95.

[2] Facilităţile pe care domnitorul Alexandru Ipsilanti le acorda fabricanţilor de hârtie amintesc de un alt hrisov, din 1646, prin care Matei Basarab acorda şi el înlesniri în ceea ce priveşte strânsul cârpelor pentru o „moară de hârtie”.

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)

Cuvântul *harturghie* atrage prin asemănarea cu *hardughie* şi Constantin C. Giurescu susţine că primul este chiar etimonul celui de-al doilea cuvânt: „Semnificativ pentru proporţiile clădirilor în care funcţionau fabricile de hârtie este faptul că termenul grecesc întrebuinţat spre a designa aceste fabrici, «harturghie», a dat româneşte «hardughie»”[3]. Constantin C. Giurescu reia ulterior soluţia pentru etimologia cuvântului *harturghie* în *Istoria Bucureştilor:* „S-au înfiinţat de asemenea «fabrici» de hârtie sau, cu termenul grecesc, «harturghi», însemnând «clădire sau magazie mare, în stare proastă»”[4]. Cuvântul *harturghie* apare şi într-o notă de subsol dintr-o lucrare dedicată Bucureştiului de Nicolae Iorga şi apărută în 1939, *Istoria Bucureştilor*, dar fără a se indica o eventuală etimologie. De asemenea, *harturghie* apare şi în lucrarea dedicată de Stanislas Galdi cuvintelor româneşti de origine neogreacă[5]. Sursa bibliografică citată de Galdi este tot *Istoria* lui Urechia; etimonul propus pentru cuvântul *harturghie* este neogrecul *χαρτουργία.* În acelaşi timp, o cuprinzătoare lucrare precum *Împrumutul lexical*[6] nu indică existenţa cuvântului *harturghie.*

Deşi este de domeniul evidenţei, relaţia etimologică dintre cele două cuvinte pare a ridica semne de întrebare, de vreme ce până la DEX cuvântul *hardughie* nu are nicio indicaţie la capitolul etimologic. Dicţionare precum TDRG , DA, CADE şi CIORĂNESCU nu propun nicio ipoteză. Cu o singură excepţie, MDA[7], dicţionarele ulterioare DEX-ului adoptă soluţia propusă de acesta, şi anume neogrecul *χαρτοποιία*. Printre aceste dicţionare se numără BREBAN, NDU şi DEXi. Niciunul dintre dicţionarele citate nu menţionează cuvântul „harturghie”. Considerăm că discuţia anumitor aspecte privind cuvântul *hardughie* va conduce la stabilirea etimologiei acestui cuvânt.

În primul rând, o consultare a dicţionarelor limbii neogreceşti aflate la dispoziţia noastră nu evidenţiază existenţa unui cuvânt *χαρτουργία*. Dintre cuvintele clasate sub elementul de compunere *χαρτις, ου (ό)*, cel mai aproape de *hardughie* este cuvântul *χαρτοποιία*. Nicio altă asociere dintre elementul de compunere *χαρτου* şi cuvinte desemnând *atelierul, fabrica, moara, hala, meşteşugul etc.* nu duce la un cuvânt apropiat de *harturghie*. Soluţia adoptată în DEX, conform *Dicţionarului neogrec-român,* înseamnă „industria hârtiei”[8]. Probabil apropierea sub aspect semantic şi fonetic de una dintre variantele cuvântului

[3] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1946, p. 566

[4] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, p. 111.

[5] Ladislas Galdi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939.

[6] N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*. [Vol. I–III.] Studiu lingvistic şi de istorie culturală. Iaşi, Editura Cronica, 2004–2011.

[7] Care propune etimonul *χαρδωγί,* probabil ţinând cont de sugestia lui C.C. Giurescu.

[8] Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ştefan Stupca, Antiţa Augustopoulos-Jucan, *Dicţionar neogrec-român*, coordonare Lia Brad-Chisacof, Editura Demiurg, Bucureşti, 1996.

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)

hardughie (*hurdubia*) i-a determinat pe autorii DEX-ului să accepte această soluție. Citarea altor cuvinte din limba română, precum *liturghie* sau forma veche *dramaturghie* demonstrează însă că etimologia aleasă de DEX este greşită. Analizarea ipotezei lui Constantin C. Giurescu va demonstra că aceasta este corectă. Observăm că termenul *fabrică* din sintagma *fabrică de hârtie* este pus între ghilimele; în mod just, având în vedere producția manufacturieră din epoca respectivă. Studiind procesul de fabricare a hârtiei, vom descoperi indicii pentru stabilirea etimologiei cuvântului care ne interesează. Fabricile de hârtie se construiau pe cursul unei ape şi se numeau „mori" pentru că fibrele obținute din cârpe se băteau cu ciocane acționate de forța apei. Prin urmare, cârpele adunate se macerau într-o soluție apoasă în care se turna hidroxid de calciu sau „apă de var" şi apoi se băteau cu ciocanele. Pentru a obține omogenitatea şi durabilitatea hârtiei, în soluție se adăuga clei rezultat din fierberea pieilor de animale, metodă sugerată probabil fabricanților de hârtie de către **tăbăcari**[9]. Descoperim că termenul neogrec pentru tăbăcărie este *δερματουργία.* Înlocuind elementul de compunere *δερμα* cu *χαρτου,* obținem *χαρτουργία*. Este greu de spus, din cauza lipsei de surse bibliografice, dacă acest cuvânt, *χαρτουργία*, va fi fost un cuvânt efemer, format din necesități conjuncturale, după modelul *δερματουργία*, pe baza asemănării dintre procesele de tratare a materiei prime. Constatăm însă că, deşi *χαρτουργία* pare să fi dispărut, *δερματουργία* s-a menținut până în zilele noastre[10]. Adăugând la aceste observații relativ recentul articol al doamnei Lia Brad Chisacof[11], putem conchide că etimonul cuvântului *hardughie* este neogrecul *χαρτουργία.*

În continuarea raționamentului de mai sus, remarcăm modul cum diferă unghiurile de vedere asupra semnificatului în cazul cuvântului *harturghie*. Pentru cei implicați în fabricarea hârtiei, important era procesul de macerare a materialelor textile, proces similar celui de tăbăcire a pieilor, şi operațiile la care era supusă coala de hârtie, presare, uscare etc. Pentru omul obişnuit, caracteristica principală era mărimea şi şubrezenia halei (construite probabil din scânduri şi eventual în paragină) în care se fabrica(se) hârtia. Este posibil ca termenul *harturghia* să fi dispărut după ce au apărut alte metode de mărunțire a materiilor prime şi obținere a pastei pentru fabricarea hârtiei. În acelaşi timp, studiind *Istoria...* lui V.A. Urechia, nu pare exagerat să credem că dispariția termenului *harturghie* va fi fost o urmare a distrugerilor pe care le-au cauzat războaiele ruso-turce pe teritoriul Țării Româneşti. Urechia chiar menționează interesul trupelor austriece de a distruge orice urmă de industrie pe cuprinsul țării ocupate. Astfel că, la 1796, după douăzeci de ani, „harturghia" lui Alexandru Ipsilanti dispăruse, pentru că domnitorul

[9] Josef Dabrowski, *Paper Manufacture in Central and Eastern Europe Before the Introduction of Paper-Making Machines*, consultat pe Internet la www.paperhistory.org/dabro.pdf

[10] ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΡΑΜΡΙΝΙΩΤΗ, *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*, ΚΕΝΤΡΟ ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΑΣ, ΑΘΗΝΑ 2002.

[11] Lia Brad Chisacof, *Filigranul hârtiei produse în timpul primei domnii a lui Alexandru Ipsilanti*, în LR, LX, 2011, nr. 4, p. 541–546.

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)

Alexandru Constantin Moruzi arată în hrisovul din 16 ianuarie 1796 că, pe lângă fabrica de postav pe care a găsit-o pustie, a ridicat fabrica de hârtie de pe apa Sabarului „din nefiinţă”, pe propria sa cheltuială „ridicând zidirile şi toate cele trebuincioase”[12]. Ca şi predecesorul său, Alexandru Moruzi acordă privilegii şi diverse scutiri fabricii de hârtie, printre care scutirea de vamă pe 5 ani. În acelaşi timp, prin hrisovul din ianuarie 1796, Alexandru Moruzi „dă fabrica pe seama Mitropoliei”, după cum arată V.A. Urechia.

Prin menţionarea hrisovului din ianuarie 1796, ajungem la discutarea celui de-al doilea cuvânt amintit în titlul acestui articol. Este vorba de cuvântul *hărturărie*, care înseamnă tot „fabrică de hârtie” şi este semnalat de Emil Vârtosu[13]. Ca şi *harturghie*, acest cuvânt nu apare în lista de cuvinte a dicţionarelor citate mai sus. El nu pune probleme din punct de vedere etimologic, prin atestarea în DA a cuvântului *hărturie*, (deci **hărturie** + suf. *–ărie,* cf. postăvărie). În schimb, *hărturărie* ridică probleme în ceea ce priveşte atestarea. Sintagma *fabrica hărturării* din *Paleografia ...* **nu** se regăseşte în cuprinsul hrisovului lui Alexandru Moruzi, aşa cum este acesta reprodus de V.A. Urechia. Trebuie arătat că la pontul 7 al respectivului hrisov descoperim sintagma „fabrica facerei de hârtie”, care seamănă cu cea semnalată de Emil Vârtosu. Este posibil ca sintagma *fabrica hărturării* să fie o reminiscenţă din alte surse bibliografice ale *Paleografiei ...* O scurtă verificare în Dionisie Eclesiarhul[14] nu evidenţiază existenţa cuvântului *hărturărie*. Cum nu poate fi vorba de un alt hrisov din ianuarie 1796, despre întemeierea unei fabrici de hârtie pe apa Sabarului, pe care domnitorul Alexandru Moruzi să o vândă Mitropoliei, ne-am manifestat reţinerea faţă de atestarea acestui cuvânt prin semnul de întrebare din titlu. Din cauza acestui semn de întrebare şi în lipsa unei atestări verificabile, considerăm că *hărturărie* rămâne să fie supus unor verificări ulterioare.

La sfârşit de secol XIX şi început de secol XX, amintirea „morilor de hârtie” se va asocia desigur cu imaginea unor clădiri mari, părăginite şi inestetice; atestările cuvântului *hardughie* din această epocă sugerează din plin trăsăturile semantice amintite:

Frunză verde-a macului,
Iubii fruntea satului,
Luăi propteaua gardului
Hurdubia dracului![15]

[12] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, Bucureşti, Lito-tipografia Carol Göbel, 1891, vol. V, p. 300–302.

[13] Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 87. Asupra cuvântului *hărturărie* ne-a atras atenţia domnul Al. Mareş.

[14] În *Tezaur de monumente istorice pentru România ... adunate, publicate cu prefaţiuni şi note illustrate* de A. Papiu Ilarian, Tom. II, Bucureşti, Tipografia Naţională a lui Ştefan Rasidescu, 1863, p. 184.

[15] *Ion Creangă*, „Revistă de limbă, literatură şi artă populară”, vol. II, Bârlad, 1909, p. 18.

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)

În alte surse bibliografice, *hardughia* apare ca „o clădire mare” (ŞEZĂTOAREA) sau ca „ziduri mari şi deşerte, neproporţionate” (URICARIUL).

După hrisovul lui Alexandru Ipsilanti din 1776, cuvîntul *harturghie* mai apare şi într-un hrisov al lui Mihail Suțu din ianuarie 1784, în legătură cu un Nicolae Lazăr care nu-şi achita datoriile (probabil acelaşi Nicolae Lazari căruia Ipsilanti îi acordase monopolul fabricării hârtiei)[16].

„Unii din datornici, ce au a lua de la Niculae Lazăru, arătară Domniei mele că vameşul Necula în catastihu ce dă de datoriile ce are el a lua nu areată toți banii câți are ca să iae şi pe toți datornicii, făcând vicleşug, şi deosăbit de aceasta dzic că-l văd pe Lazăr lucrând harturghia şi făcând negustorie.”

Citatul este interesant pentru că, în acest caz, cuvântul *harturghie* pare a avea sensul de „meseria fabricării de hârtie”. În acelaşi timp, poate fi vorba şi despre funcționarea „fabricii” de hârtie. Oricum, sensul trebuie înregistrat spre o verificare ulterioară.

În urma celor de mai sus, considerăm că etimonul cuvântului *hardughie* este neogrecul *χαρτουργία*. Din punct de vedere lexicografic, conform principiului „o etimologie, un cuvânt”, cuvântul *hardughie* ar trebui înregistrat ca variantă a cuvântului *harturghie*. Primul sens al cuvântului-titlu **harturghie**, cu indicația (învechit şi rar), ar trebui să fie „moară de hârtie”, iar celelalte sensuri ar trebui să poarte indicația (în forma *hardughie*).

ABREVIERI

BREBAN = Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1987.

CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric şi geografic universal* de Gh. Adamescu. Bucureşti, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931].

CIORĂNESCU = Alexandru Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române,* Editura Saeculum T.O., Bucureşti, 2002.

DA = (Academia Română) *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul II. Partea I: *F–I*. Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. Conducătorii lucrării*:* acad. Ion Coteanu, Lucreția Mareş. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998 (Academia Română. Institutul de Lingvistică din Bucureşti).

DEXi = *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române,* Ed. Arc, Ed. Gunivas, 2007.

MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic. Volumul al II-lea: D–H (2002).

NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române.* Bucureşti – Chişinău, Litera Internațional, 2006.

ŞEZĂTOAREA = „Şezătoarea”. Revistă pentru literatură şi tradițiuni populare. Director: Artur Gorovei. Fălticeni. Anul IX (1905).

[16] V.A.Urechia, *op. cit*., vol. I, p. 475.

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)

TDRG = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* [Band I–III]. Bukarest, Staatsdruckerei. I: 1903; II: 1911; III: 1924.
URICARIUL = URICARIUL, X = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XV–XIX, atingătoare de Moldova.* Sub redacţiunea dsale... Vol. X. Iaşi, 1888.

FROM CHARTERS: THE WORDS *HARTURGHIE* AND *HĂRTURĂRIE (?)*

(Abstract)

The article discusses the words *harturghie* and *hărturărie* meaning both "paper-mill"; *harturghie* used to denominate old paper-mills during the late 18th century. The word appears in a document dated 1776 in which Alexander Ipsilanti granted certain rights to those willing to build a paper-mill and practise the trade of paper making. The word *χαρτουργία* (meaning paper-mill) is supposed to be created in relation with the word *δερματουργία* (meaning tannery). From the word *harturghie* (in Greek *χαρτουργία*) derived the Romanian word *hardughie*, meaning "big, shabby building". The word *hărturărie* was not found in the charter issued in January 1796 by Alexandru Moruzi, as suggested by E. Vârtosu, hence the question tag in the title.

Cuvinte-cheie: etimologie, hârtie, moară de hârtie, tăbăcărie, hardughie, harturghie, hărturărie, neogrecul *χαρτουργία.*

Key words: etymology, paper, paper-mill, tannery, *hardughie*, *harturghie*, *hărturărie*, Neo-Greek *χαρτουργία.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A442 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 03:55:38 UTC)